

BEĆIR DŽAKA
(Sarajevo)

SUDIJEVI KOMENTARI NA PERZIJSKOM JEZIKU

U okvirima izučavanja književnosti koja je kod nas stvarana na orijentalnim jezicima nezaobilazno je ime našeg zemljaka Ahmeda Sudija, glasovitog komentatora perzijskih klasika koji je živio i stvarao u 16. vijeku.

Odakle ljubav prema perzijskim klasicima i interes i potreba u Osmanskom Carstvu za prevodenjem i komentarisanjem njihovih djela na turski jezik?

Kao što je poznato, Turci su islamsku vjeru i civilizaciju primili od Iranaca. A svaki orijentalista zna da su Iranci u islamsku vjeru i civilizaciju unijeli dosta elemenata svoje tradicije i civilizacije. U državi Seldžuka koja je nekada obuhvatala i iranske pokrajine, kao i kasnije za vladavine Seldžuka u Maloj Aziji (11–13. vijek) evidentni su jaki iranski uticaji u svim domenima života, a posebno u kulturi i književnosti. Službeni i književni jezik u njihovoj državi bio je perzijski. Kasnije, potkraj 13. vijeka, kada su Osmanlije na ruševinama seldžučke države osnovali svoje carstvo, iranski uticaji su i dalje ostali u punoj snazi. Premda su Turci Osmanlije u praktičnom životu imali i slijedili klasične uzore, u nauci, filozofiji, a posebno u književnosti bili su pod jakim uticajem Iranaca. Može se reći da je turska književnost zbog svoje imitativne strane u odnosu prema perzijskoj književnosti tako reći njeno čedo. Djela klasičnih iranskih pisaca bila su najomiljenija lektira u osmanskim obrazovanim krugovima, a osmanskim književnicima najbliži, a istovremeno i nedostižni uzori. Uticaji iranske književnosti na tursko-osmansku književnost zračili su i van metropola Turske imperije, pa i u našim krajevima, posebno u Bosni i Hercegovini.

Zanimanje za iransku književnost ogleda se i u potrebi za prevodenjem i komentarisanjem iranskih klasika. Ta potreba je razumljivija kada se zna da su perzijski klasici pisali sažeto i precizno, a krajem klasičnog perioda i marinističkim stilom. U komentarima je bilo važno dati prevod sa ukazivanjem na moguća značenja teksta i jezičku analizu teksta. Takva potreba izbacila je na površinu i Ahmeda Sudija.

Svako značajnije djelo na Istoku i na Zapadu o osmansko-turskoj nauci i književnosti ne zaobilazi ime Ahmeda Sudija iz Bosne. I kod nas je u više navrata pisano o Sudiju i njegovim komentarima perzijskih klasika (Bašagić, Handžić, Sikirić, Čehajić). Međutim, još uvijek nije dat cjelovit prikaz njegovog života i rada. Čak mu se ne zna ni za godinu rođenja, a i ime mu se navodi različito. Najčešće je to Ahmed Efendija, a nekada Muhamed. Ni ovaj rad nema ambicija da popunjava praznine u Sudijevoj bio i bibliografiji, niti da ponavlja ono što je o njemu već napi-

sano na našem jeziku. Ipak je i za ono što je namjera ovog rada neopodno istaći neke poznate činjenice.

U 16. vijeku, kada je bio na vrhuncu svoje moći, veliki vezir Mehmed-paša Sokolović nastojao je da oko sebe i na kormilo Turske države okupi što više svojih zemljaka. Među takve se sigurno može ubrojiti i Ahmed Sudi, iz sela Sudića kod Čajniča u neposrednoj blizini Sokolovića kod Rudog, rodnog sela Mehmed-paše, gdje je – kako piše Sikirić – glas svemoćnog državnika našao najjačeg odjeka. Poslije školovanja u Sarajevu, Sudi odlazi u Istanbul i Dijarbekir. Radi naukovanja našao se u Damasku i Bagdadu, a radi hadža u Meki. Perzijski jezik je učio kod poznatog učenjaka, muftije Muslihudina Larija u Dijarbekiru za koga Sudi tvrdi da je bio najbolji poznavalac perzijskog jezika i klasične perzijske književnosti svoga doba. Na svojim boravcima po metropolama islamskog svijeta dolazio je u dodir i sa iranskim naučnicima, ali nije bio u Iranu. Po završetku naukovanja postavljen je u Istanbulu za učitelja u dvorcu Atmejdan gdje je predavao odabranim mladićima koji su se obrazovali i pripremali za visoka državna zvanja. Među tim mladićima bilo ih je i iz naših krajeva, kao npr. Derviš-paša Bajezidagić, sin islamiziranog Bošnjaka–potura Bajezid-age iz Mostara. U Istanbulu je napisao glavne svoje prevode i komentare sa perzijskog i arapskog jezika. Koliko se do sada zna napisao je ukupno devet djela.

Postao je poznat po komentarima djela iranskih klasika. Napisao je komentar na Hafizov Divan, na Sa'dijeva djela Bustan i Gulistan i na Rumijevu Mesneviju. Njegovi nezavisni, samouvjereni i originalni komentari iranskih klasika, posebno Hafizova Divana, skrenuli su pažnju turskih, evropskih i naših orijentalista. U naše vrijeme i iranski književni i naučni krugovi saznali su za Sudiju i njegove komentare, a sama činjenica da su njegovi komentari Hafizova Divana i Sa'dijeva Gulistana¹ prevedeni sa turskog na perzijski jezik, svjedoči o poklanjanju izuzetne pažnje i dobrom prijemu ovih komentara kod iranskih naučnika i književnika čije je klasike Sudi prokomentarisao.

Kada mi govorimo o Sudiju i tvrdimo da je veliki učenjak i komentator, to može biti rezultat nacionalnog ponosa i pristrasnosti. Takođe se može pretpostaviti da zbog nepoznavanja iranske književnosti i jezičkih barijera, ne možemo tačno ni ocijeniti i vrednovati Sudijeve komentare. Nema sumnje da su iranski pjesnici čija je djela Sudi preveo i prokomentarisao poodavno stekli legitimitet uvrštavanja u baštinu svjetske književnosti kao veliki autori sa poezijom univerzalne vrijednosti. Kao takvi prevedeni su i komentarisani na mnoge svjetske jezike i prije i poslije Sudija. Značaj i vrijednost tih iranskih klasika uočio je i shvatio i »najniži među robovima«, kako za sebe kaže – naš skromni zemljak i dobar poznavalac orijentalnih jezika i književnosti Ahmed (Muhamed) Efendija Sudi iz Sudića kod Čajniča te se prihvatio njihova prevođenja i komentaranja.

Ovdje se može postaviti pitanje kako su ti prevodi i komentari, nastali u 16. vijeku, prihvaćeni i ocijenjeni u naše doba među naučnicima i u književnim krugovima matične zemlje tih velikih pjesnika?

¹ Prevod komentara Hafizova Divana štampan je u 4 dijela, I 1341 (1962), II 1342 (1963), III 1351 (1972), IV 1347 (1968), a Sa'dijeva Gulistana u jednom dijelu 1349 (1970).

Istaknuti iranski književni istoričar i pisac, sada već pokojni, prof. Seid Nefisi kada je bolje upoznao Sudijeve komentare na djela iranskih klasika, predložio je negdje šezdesetih godina svom doktorantu gospođi Ismeti Setarzade, koja je poznavala turski jezik, da prevede Sudijev komentar Hafizova Divana na perzijski jezik. Ona je to rado prihvatila, pa su kao rezultat njenog truda u vremenu od 1962. do 1972. godine u Teheranu izašla iz štampe četiri toma prevoda na perzijski jezik Sudijevog komentara na Hafizov Divan (Ukupno 2900 stranica).

Sigurno je da mnogi Iranci ne znaju za Bosnu, ali sada znaju za Sudija iz Bosne i za njegove komentare. Jer, između toliko prevoda i komentara poezije njihovog najvećeg liričara Hafiza, čija se 600-godišnjica smrti, u organizaciji UNESCO-a upravo obilježava u čitavom svijetu, Iranci su našli za potrebno da svojim čitaocima prevedu na perzijski jezik i prezentiraju komentar Ahmed Efendije Sudija iz Bosne na Hafizov Divan. Tako iranski čitaoci, ljubitelji poezije svoga »Širaskog slavuju«, preko Sudijeva komentara saznaju za Bosnu »koja je sada u sastavu Jugoslavije«. A za nas je interesantno da čujemo kakav je iranski sud i ocjena o Sudijevim komentarima. Svakako da su mjerodavni i zaslužuju da se čuju.

Pomenuti profesor Seid Nefisi pišući o Sudiju i njegovom komentaru Hafizova Divana, prvo se osvrće na teškoće u poimanju Hafizove poezije i za same Irance, pa veli: »Hafiz je jedini pjesnik kod koga većina stihova sadrži na hiljade alegorija i sarkastičnih primjedbi o vjerovanjima i razmišljanjima specifičnim i karakterističnim za Irance, i upravo zbog toga njegov specifični način interpretacije nije moguće prevesti ni na jedan jezik. Uprkos svim bliskim vezama koje postoje između perzijske poezije sa jedne i poezije na urdu i turskom jeziku sa druge strane, a zna se da poezija na urdu i na turskom jeziku u svakom pogledu slijedi i stoji pod neposrednim uticajem perzijske poezije, sve do danas nije se uspjelo prevesti Hafizovu poeziju na ova dva jezika. Ova potpuna povezanost Hafizove poezije sa dušom Iranaca daje nam za pravo da kažemo da je Hafiz prvi pjesnik koji je uveo impresionizam u perzijsku poeziju i, htjeli mi to ili ne, u mnogim njegovim pjesmama postoje metafore, aluzije i drugi pjesnički tropi za čije poimanje je potrebno prethodno poznavanje tradicije i načina mišljenja Iranaca, i onima koji su lišeni takvog poznavanja potrebni su komentari i objašnjenja. Upravo u tu svrhu napisano je nekoliko komentara Hafizove poezije na perzijskom, urdu i na turskom jeziku«. (Šerh-i Sudi bār Hafiz, I dio, predgovor, str. alif, Teh. 1341/1962)

Nakon ukazivanja na teškoće kod prevodenja i tumačenja Hafizove poezije, slijedi nabranjanje komentara na ovim jezicima, a kada piše i govori o komentarima napisanim na turskom jeziku kaže: »Na turskom jeziku napisana su četiri komentara Hafizova Divana: Komentar Mustafa ben Ša'bana, zvanog Sururi, umro 969. godine po hidrži (1561), Komentar Šem'ija, umro oko 1000. godine po hidrži (1591) i dva komentara, kraći i opširni, od Sudija Bosnevija, umro 1006. godine po hidrži (1597). (Ibid str. be /Zatim Nefisi govori o biografiji i bibliografiji Sudija, daje osvrt na Bosnu, pa opet se vraća Sudijevim komentarima Hafiza: »On (Sudi) je napisao kraći komentar Hafizova Divana, a zatim ovaj opširni komentar čiji prevod prezentiramo čitaocima. Nema sumnje da je Sudijev komentar najznačajnija knjiga koja je do danas napisana o

poeziji Hafiza. Za ovo vrijeme od blizu 350 godina otkako je napisana, ova knjiga se smatra najznačajnijim djelom za predstavljanje jednog istaknutog perioda u iranskoj književnosti i sasvim zaslužuje da ga posjeduju i Iranci«. (Ibid. str. be-te).

Uza sva pretjerivanja koja su moguća kod izricanja pohvala o nekom djelu, ipak mnogo znači da jedan Iranac daje ovako laskavu ocjenu Sudijevim komentarima, iako mu maternji jezik nije bio ni turski ni perzijski. To znači da je Sudi dao izvrstan komentar djela napisanog na jeziku kojeg je i sam morao naučiti, a komentar je napisao na drugom jeziku, turskom, koji mu također nije bio maternji. I taj komentar poslije tri i po vijeka, nakon brojnih tumačenja i prevoda Hafizove poezije, biva proglašen, i to od strane iranskog pisca i književnog historičara, kao »najznačajnija knjiga koja je do danas napisana o Hafizovoj poeziji«.

Rukovoden, dakle, vrijednošću komentara Seid Nefisi je predložio svome doktorantu da ga prevede na perzijski jezik. I kada je gospođa Setarzade prevela I dio komentara, pokazala ga je svome mentoru, slikovito izražavajući svoje dileme: »Plašila sam se da li će listovi ovoga prevoda poslužiti kao lijek za dušu ili kao omot za lijekove«. Ali, kada je profesor pregledao prevod, rekao joj je: »Prevela si takvu knjigu kakva do sada nije procvjetala u ružičnjaku perzijske književnosti. To je knjiga koja će koristiti ljubiteljima Hafiza i koja će povećati krasnorječivost onih koji govore perzijskim jezikom«. (Ibid. str. se.)

A prevodilac Sudijeva komentara na Hafizov Divan dr Ismeta Setarzade piše o Sudiju i njegovom komentaru sljedeće: »Komentator se zvao Muhamed Efendija Sudi, istaknuti građanin Bosne, jedne od provincija starog Osmanskog Carstva, a dio današnje Jugoslavije. On je dobro poznao perzijsku i arapsku književnost. Iako je do danas napisano više prevoda Hafizove poezije na engleskom, francuskom i turskom jeziku, najpoznatiji i najkorisniji je među njima 'Sudijev komentar'. Poznata su još dva komentara, Sururijev i Šem'ijev komentar, ali Sudijev komentar je najpotpuniji. Prednost ovog komentara nad drugim komentarima potvrđuje svaki čitalac«. (Ibid. str. khi)

Da bi ukazala na pravu vrijednost Sudijeva komentara Hafizove poezije dr Ismeta Setarzade ističe složenost značenja i težinu poimanja Hafizove poezije. U vezi sa tim piše: »Nema sumnje da je većina Hafizovih gazela veoma teška i da u njima ima dosta simboličnih i uvijenih poruka, sufijskih značenja i izraza. Ipak, ima dosta gazela u kojima je namjera upravo samo to spoljašnje značenje i upravo ta značenja, spoljašnja značenja, su ono što je učinilo Hafiza pjesnikom i puka i aristokratije i ono čime se ponosi njegov narod... S druge strane, vidimo da pjesnik u većini slučajeva vješto isprepliće konkretne probleme sa apstraktnom i duhovnom tematikom i pokazuje se nekada kao čisti sufija, nekada kao rasmusni boem, a nekada pak kao čisti pobožni musliman. Ova raznolikost stanja i umjetničkog stvaranja prema ukusu i naravi svakog društvenog sloja, umjetničko transponovanje i objašnjenje jednog smisla na razne načine, govori o širini misli i pogleda pjesnika«. (Ibid. str. khi-dal).

Iz citiranih mišljenja dva kompetentna iranska naučnika o Sudijevom komentaru Hafizova Divana proizilazi da je Sudi napisao vrijedan komentar. Zna se da Iranci vole poeziju uopšte, da vole svoje pjesnike, među kojima Hafiz zauzima posebno mjesto. Sigurno je da ne bi prizna-

vali vrijednost lošem komentaru, ne bi hvalili komentatora koji ne shvata i ne komentariše ispravno Hafizovu poeziju.

Po vrijednosti, poslije komentara Hafizova Divana dolazi Sudijev komentar Sa'dijeva Gulistana.

Poznato je da je Sudi svoje komentare pisao, u prvom redu, za čitaoce koji su znali turski, a nisu znali perzijski jezik, ili su učili i naučili perzijski jezik kao tradicionalni jezik jedne bogate književnosti. Da bi im se olakšalo i omogućilo shvatanje raznih mogućnosti i finesa značenja u stihovima i djelima velikih iranskih klasika, bili su im potrebni pomagala i komentari.

Zašto su se onda, u naše vrijeme, Iranci odlučili da na svoj jezik prevedu Sudijev komentar Gulistana, kada se veliki dio ovog komentara, kao i komentara Hafizova Divana, sastoji u prevodenju riječi i izraza čije razumijevanje i poimanje za Irance koji govore perzijskim jezikom je jednostavno i prirodno? Drugi dio ovih komentara sastoji se od morfoloških i sintaksičkih objašnjenja, zatim od objašnjenja različitih leksičkih i semantičkih mogućnosti. To donekle može korisno da posluži i onima koji govore perzijskim jezikom, a pogotovo kada je razumijevanje nekog stiha, pjesme ili proznog teksta u Gulistanu skopčano sa teškoćama. Znači, u tom slučaju bi ovi komentari mogli koristiti i onima koji govore perzijskim jezikom.

Ovdje se može postaviti pitanje, zar sami Iranci nisu mogli napisati i zar nisu već napisali bolje i korisnije komentare svojih klasika za svoje čitaoce? Istina je da su napisali takve komentare za različite upotrebe. Ali na gornje pitanje možemo naći odgovor kod samih Iranaca i vidjeti njihove motive za kojim su se rukovali kada su odlučivali da prevedu Sudijeve komentare. U predgovoru prevoda komentara Sa'dijeva Gulistana ne perzijski jezik profesor Minučih Murtezavi piše: »Prevodenje ovih komentara (misli Sudijevih) i drugih uvažениh komentara koje su napisali osmanski naučnici na važna djela napisana perzijskim jezikom neophodno je kao korak potreban na putu »prevodenja dokumenata i podataka o iranskoj književnosti na perzijskom jeziku« čime se stavlja na raspolaganje više dimenzija i elemenata vezanih za iransku književnost i civilizaciju«. (Sudijev komentar Sa'dijeva Gulistana, Teheran 1349-1970, str. 12)

Obrazlažući razloge za prezentiranje Sudijevih komentara iranskoj naučnoj javnosti, Murtezavi dalje piše: »Prezentiranje ovakvih enciklopedija na korištenje i izučavanje iranskim naučnicima i istraživačima pomoći će da se da jasnija slika o širini i uticaju civilizacije i jezika naše domovine u svijetu i jasno će pokazati na koji je način u najudaljenijoj provinciji Osmanskog carstva i u jednom ne tako dalekom vremenu uticaj perzijske književnosti podstakao jednog naučnika, građanina sa područja današnje Jugoslavije, da svoje dragocjeno vrijeme potroši u komentarisanju djela iranskih umjetnika riječi i da svoj život posveti tome poslu«. (Ibid. str. 12)

Proizilazi zaključak da su iranski motivi za prevodenje ovih komentara na perzijski jezik, koje Murtezavi naziva i enciklopedijama, želja da se sagledaju putevi i dometi uticaja iranske civilizacije, posebno književnosti, u svijetu. Istina, sa aspekta današnjih naučnih kriterija, Sudi svojim komentarima nije dao temeljni i naučni doprinos iranskoj knji-

ževnosti, a jasno je da se takav posao u uslovima Sudijeva vremena i tadašnjom metodologijom bavljenja književnim poslovima i nije mogao obaviti. Pa ipak, posao koji je obavio Sudi bio je vrlo značajan i u najmanju ruku on današnjem čitaocu, pored pomoći u razumijevanju teških mjesta u tim djelima, daje predstavu o načinu tumačenja i razmišljanja književnika prošlih vremena o književnim problemima i teškoćama u razumijevanju velikih djela na perzijskom jeziku. »I upravo taj doprinos je dragocjena pomoć i vrijedan kapital koji može biti vrlo koristan za podrobnija izučavanja i fundamentalnija istraživanja... Ne treba zaboraviti da su takva djela u određeno vrijeme posjedovala veliku naučnu vrijednost, a također i danas, sa drugog aspekta, mogu biti korisna i potrebna«. (Ibid, str. 11)

A šta je bio neposredni povod da se naš zemljak Sudi odluči da napiše komentar Gulistana? Odgovor na to pitanje nalazimo kod samog Sudija u predgovoru komentara gdje vrlo kitnjastim stilom piše: »Neka se zna, da je pisac ovih stranica i priređivač ovih listova najniži među robovima, nesrećni Sudi. Jednog dana, u sigurnosti vremena i u najcasnijim trenucima, najdraži među obljubljenim i najiskreniji među iskrenim, onaj koji je obdaren raznim znanostima i ukrašen različitim vještinama i koji je okićen uzvišenim moralnim osobinama i lišen loših osobina i postupaka, najsavršeniji među učenjacima i najistaknutiji među eruditama, koji je u dobročinstvu i darivanju bez uzora i u darežljivosti i velikodušnosti bez premca, kojem po plemenitosti i dobroti sličnog nije zapamtio vrteći se nebosvod, šejh harema u Presvijetloj Medini (Medine-i munevera), Omer, da Allah vodom nakvasi njegovu tajnu (grob) i za njegovo boravište odredi dženetske perivoje, došao je u svoju ruševnu kuću i kada je po logici »Riječ povlači riječ i dovodi do cilja«, spomenuta knjiga Gulistan, koja je čudo za one koji razmišljaju i primjer najuzvišeniije vještine riječi, koja je prvo voće u bašti retorike i uspomena na prijatelje kroz vrijeme, koja je predmet uživanja mudrih ljudi i nada za one koji tragaju za znanjem, on rekao: O, kada bi bila uklonjena koprena sa uživanja i veo što skriva ovu ljepoticu i nevjestu iz ložnice razmišljanja i kada bi njene riječi postale jasne i njene poruke razumljive, njen zakon zapisan i njen stil kazivanja sačuvan! Odgovorio sam:

– Voljom Allaha i uz pomoć prijatelja, taj problem se može riješiti i uz najmanju vašu naklonost. Istog trenutka taj pravi prijatelj i iskreni zaljubljenik, rekavši »Obećanje plemenitog je dŭg, a njegovo neispunjavanje sramota« (va'd al-kerimi dejnun ve khulufuhu šejnun), skut odijela molbe čvrsto je pritegao i tako mi zatvorio put odstupanja i odbio sve riječi isprike«. (Ibid, str. 19).

Tako je Sudi na zahtjev šejha Medine, koji je očito bio Turčin i nije dobro razumijevao perzijski jezik, prihvatio obavezu da na turski jezik prevede i prokomentariše Gulistan. Završio ga je, kako kaže u jednom stihu na kraju komentara, 1004. godine po hidžri, što odgovara 1595/6. godini naše ere.

Kod ocjene i ovog komentara iranski kritičari se izražavaju vrlo pohvalno. Tako već citirani profesor Minučihri Morteza vi piše: »Slava i važnost ovog komentatora na Hafizov Divan i Sa'dijeva djela i prednost koju ovi komentari posjeduju u odnosu na druge slične komentare je u tome što se ovaj vrijedni komentator, koliko je bilo moguće, čuvao opštih mana starih književnih komentatora, tj. čuvao se i suzdržavao da se

ne upušta u probleme i suvišne rasprave koje su izvan domena komentara i ne pokazuje svoje lično znanje i učenost pod izgovorom komentarsanja djela drugih. On je slijedio srednji put koji se sastojao u tumačenju riječi, u ukazivanju na razna značenja i ukazivanju na teškoće, te najzad u razmišljanju o skrivenim i nejasnim značenjima.« (Ibid, str. 12).

Prevodioci Sudijeva komentara na Gulistan sa turskog na perzijski jezik bili su Hajdar Hoštinet, Zejnulabidin Čauši i Ali Ekber Kazimi, koji u predgovoru svoga prevoda pišu: »Do sada je napisano dosta komentara Sa'dijevog Gulistana na raznim jezicima, ali istraživači su jednoglasni u ocjeni da je među njima Sudijev komentar najpoznatiji i najkorisniji«. (Ibid, str. 15).

Pošto je o Sudijevim komentarima perzijskih klasika kod nas već pisano, ovo saopštenje bi trebalo da posluži kao informacija da su Iranci kojima je perzijski jezik maternji našli za potrebno da na svoj jezik prevedu Sudijeve komentare i da su ti komentari dobro prihvaćeni i visoko ocijenjeni u iranskim naučnim krugovima. A čuli smo i iranske motive kojim su se rukovodili kod odluke da prevedu i izdaju Sudijeve komentare. Mišljenja smo da bi u okviru edicije Kulturno nasljeđe, trebalo razmišljati o prevodu i na naš jezik, ako ne svih, onda makar najboljih Sudijevih komentara. A za to kod nas postaje odgovarajući stručni kadrovi.

SUDIJEVI KOMENTARI NA PERZIJSKOM JEZIKU

Rezime

Na perzijskom je jeziku nastala vrlo bogata klasična poezija koja će kasnije uticati na klasičnu tursko-osmansku poeziju. Djela klasičnih iranskih pisaca bila su omiljena lektira u osmanskim obrazovnim krugovima. Perzijski klasici su se služili izuzetno razvijenim književnim jezikom, a pisali su vrlo sažeto i precizno. Krajem klasičnog perioda manir pisanja prerasta u preciznost i marinizam. Zato se izvan perzijskog govornog područja, u zemljama u kojima je perzijska poezija bila cijenjena i čitana, ukazivala potreba za tačnim prevodima i ispravnim komentari-ma. Takva potreba izbacila je na površinu Ahmed efendiju Sudiya, rođenog u selu Sudići kod Čajniča u Bosni. Sudi je živio i pisao u 16. vijeku.

Pisao je prevode i komentare sa perzijskog i arapskog jezika. Do sada se zna da je napisao devet komentara. Sa perzijskog je preveo i napisao komentare na *Divan* poezije Hafiza Širazija, na Sa'dijeva djela *Bustan* i *Gulistan* i na *Mesneviju Dželaludina Rumija*.

Sudijevi originalni i samouvjereni komentari perzijskih klasika skrenuli su pažnju turskih, evropskih i jugoslovenskih orijentalista. Svi mu daju visoke ocjene. Ali, ono što je vrlo interesantno, jeste da su prije dvadesetak godina i iranski književni i naučni krugovi otkrili Sudijev komentare. Ovi komentari su im se neobično sviđjeli pa su organizovali prevodenje istih i već su preveli kompletan komentar – četiri velika toma – komentara Hafizova *Divana* i komentar Sa'dijeva *Gulistana*.

Poznati iranski književni istoričar prof. Seid Nefisi, govoreći o Sudijevu komentaru Hafizova *Divana*, piše: »Sudi je napisao kraći komentar Hafizova *Divana*, a zatim svoj opširni komentar čiji prevod prezentiramo čitaocima. Nema sumnje da je Sudijev komentar najznačajnija knjiga koja je do danas napisana o poeziji Hafiza. Za ovo vrijeme od bli-zu 350 godina otkako je napisana, ova knjiga se smatra najznačajnijim djelom za predstavljanje jednog istaknutog perioda u iranskoj književnosti i sasvim zaslužuje da ga posjeduju i Iranci«. A u predgovoru pre-voda komentara Sa'dijeva *Gulistana* na perzijski jezik, prevodioci pišu: »Do sada je napisano dosta komentara Sa'dijevog *Gulistana* na raznim jezicima, ali istraživači su jednoglasni u ocjeni da je među njima Sudijev komentar najkorisniji i najpoznatiji.«

Ovo saopštenje o prevodu Sudijevih komentara sa turskog na perzijski jezik ima za cilj da podstakne na razmišljanje da se Sudijevi komentari prevedu i na naš-srpskohrvatski jezik.

COMMENTARIES WRITTEN IN PERSIAN LANGUAGE BY AHMED SUDI

Summary

Classical poetry written in Persian language was very rich, and in later on exerted influence on Classical Ottoman-Turkish poetry. The works of Classical Iranian writers became favourite literature of Ottoman

educational system. Classical Persian writers wrote concisely and precisely in well-developed literary language. The mode of writing at the end of Classical period became preciseness and euphuism. Because of that, the regions outside Persia, where Persian poetry was respected, felt a need for precise translations and correct commentaries on this poetry. The most prominent commentator of Classical Persian poetry was Ahmed efendi Sudi, born in the village Sudići, near Čajniče in Bosnia. He lived and wrote in the 16th century.

He translated works written in Persian and Arabic languages and commented on them. He wrote nine commentaries, according to our present knowledge. He translated from Persian and wrote his commentaries on: *Dīvan* (collection of poems) of Hafiz Shirazi, *Bustan* and *Gulistan* of Saʿdi and *Masnawi* of Galaluddin Rumi.

Sudi's original and self-confident commentaries called the attention of Turkish, European and Yugoslav Orientalists. All of them marked him with high grades. Very interesting fact is that, about twenty years ago, Iranian literary and scientific circles discovered Sudi's commentaries. They liked them a lot, and started translating them. They have already translated a complete commentary – four big volumes – of Hafiz's *Dīvan* and the commentary of Saʿdi's *Gulistan*.

The famous literary historian from Iran, prof. Said Nafisi, discussing Sudi's commentary on the Hafiz's *Dīvan*, wrote: »Sudi at first wrote a shorter commentary on the *Dīvan* of Hafiz, and then this detailed commentary whose translation we now present to the readers. There is no doubt that Sudi's commentary is the most important book written by now about the poetry of Hafiz. For all the period of about 350 years, since this book had been written, it was considered the most important work which presented one prominent period of Iranian literature, and it deserved to be possessed by Iranians.« In the foreword for the translation of Sudi's commentary on Saʿdi's *Gulistan* the translators wrote: »A lot of the commentaries of Saʿdi's *Gulistan* have been written up to now in different languages, but the researchers unanimously claim that Sudi's commentary is the most useful and the most famous among them.«

This paper about the translations of Sudi's commentaries from Turkish to Persian, will achieve its goal if it induces our researchers to translate these commentaries into Serbo-Croatian.